

6. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI — першій половині XVII ст. — Л.: Добра справа, 2003. — 205 с.
7. Zrodla dzicjawn. Ziemic ruskic. Wolyn i Podole. — Warszawa, 1889. — Т. 19.
8. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1994. — Т. 5.

Анотація

Кобилецький М. М. Поширення магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського. — Стаття.

Стаття присвячена проблемі поширення магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського. Вбираючи елементи місцевого звичасвого права, магдебурзьке право стало одним з важливих джерел права на українських землях феодальної доби.

Ключові слова: магдебурзьке право, типи міст, самоврядування, привілейні грамоти, звичасве право.

Summary

Kobileckiy M. M. Distribution of Magdeburg law on Ukrainian lands of the Grand Duch of Lithuania. — Article.

The article is devoted the problem of distribution of Magdeburg law on Ukrainian lands of the Grand Duch of Lithuania. Absorbing the elements of local ordinary law, a Magdeburg law became one of important sources of law on Ukrainian lands of feudal days.

Keywords: Magdeburg law, types of cities, self-government, letter of privilege, ordinary law.

УДК 340.15(474.5):340.134

Ж. О. Дзейко

ЗАКОНОДАВЧА ТЕХНІКА У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВЬСЬКОМУ

Розвиток права у Великому князівстві Литовському ґрунтовно дослідили науковці у XIX — на початку XX ст.: С. Бершадський, І. Данилович, Р. Лащенко, М. Чубатий, М. Ясинський та сучасні науковці: О. Вовк, Е. Гудавічюс, С. Лазутка, С. Ківалов, М. Крумаленко, П. Музиченко, А. Паньков, І. Старостіна, А. Ткач, О. Шевченко, К. Яблонскіс та ін. Але питання законодавчої техніки лишаються цікавими для дослідників.

«Жалувана грамота короля Казимира литовському, руському і жмудському духовенству, дворянству, рицарям, шляхті, боярам і метичам» (02.05.1457 р.) [1, 20–31] — перший на українських землях загальноземський акт, який фактично мав значення закону. Ця грамота містить вступ інформаційного характеру, який нагадує преамбулу в сучасному розумінні, де міститься звернення «в ім'я Боже», вказаний її автор — Король Казимир та пояснюються соціальні умови її видання. У грамоті закріплено норми, що регулюють різні сфери суспільних відносин, а саме ті, які стосуються державного та суспільного ладу, прав на маєтки, питання судочинства, сімейних відносин і ін. Розташування цих норм не є системним та між ними відсутній чіткий логічний зв'язок. У грамоті використовуються абстрактний та казуїстичний способи формулювання норм права. Ступінь врегулювання відносин, яким присвячений цей

акт, є неповним. Переважає прямий спосіб викладу норм права, однак мають місце посилання на звичаї. Текст грамоти викладений стисло, втім недостатньо конкретизовано. На відміну від Руської Правди, тут закріплена юридична конструкція принципу індивідуальної відповідальності за вчинене правопорушення. Вперше у вітчизняній нормотворчій практиці сформульований принцип презумпції невинуватості.

Загалом, закріплення правових норм у формі грамот, які є дуже близькими до «привілеїв», свідчить про вплив західноєвропейського права на формування права і правової системи Великого князівства Литовського. «Судебник короля Казимира Ягеловича, даний Литві» (29.02.1468 р.) [2, 11–14], як слушно зазначається у науковій літературі, є «першою спробою провести кодифікацію права у масштабі усїєї Литовської держави» [3, 29]. Джерелами «Судебника» були звичаєве право, судова практика, Руська Правда і ін. Його структура не складається із загальної і особливої частин, втім це не можна розглядати як недолік, оскільки й деякі сучасні іноземні кодекси не поділяються на зазначені складові частини. Порівняно із Просторовою Правдою та іншими актами періоду княжої доби, у цьому акті ширше застосовано абстрактний спосіб формулювання норм права. Передбачений, за певними винятками, принцип індивідуальної відповідальності особи. Закріплений інститут множинності злочинів (п. 19). Застосовуються окремі кримінально-правові презумпції (презумпція невинуватості — п. 1, 5) і фікції. У цьому акті практично відсутнє структурне виокремлення кримінальних і кримінально-процесуальних норм.

Як слушно зазначив О. Вовк, при створенні цього акта законотворці намагалися «запобігати логічних протиріч між Судебником 1468 р. та іншими законодавчими актами рівної юридичної сили», «ув'язувати Судебник 1468 р. з раніше виданими нормативними актами», «не робити відсилок до неіснуючих актів» [4, 66]. «Судебник» не був повною кодифікацією кримінального і кримінально-процесуального законодавства, втім його можна назвати першим кодексом Великого князівства Литовського, що використовувався у судах при розгляді кримінальних справ.

Прийняття Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. (далі — Статут 1529 р.) ознаменувало здобуття писаним законом переваги над звичаєвим правом. Для його створення була сформована комісія на чолі із канцлером Гастольдом, яка складалася із учених, духовних і світських законознавців, які у 1525 р. розробили проект Статуту, який після обговорення на декількох сеймах був затверджений королем у 1529 р.

Статут набув чинності 1 січня 1530 р. [5, 14–15]. Джерелами його були: Руська Правда, рецепція польського та римського права, судова практика, привілеї, звичаєве право та ін. Статут 1529 р. існував лише у рукописній формі та його неодноразово переписували і тому між його списками (Дзялинським, Слуцьким, Фірлейським і ін.) існували суперечності. Автором за основу взятий текст Статуту 1529 р. українською мовою, що ґрунтується на виданні, підготовленому авторським колективом під керівництвом С. Лазутки, в основу якого був взятий Дзялинський список Статуту [6, 7–9, 193–297].

Щодо підходів науковців про питання форми систематизації, результатом здійснення якої стала розробка Статуту, то вони не характеризуються єдністю. Так, у ряді юридичних праць зазначений акт визнається результатом проведення кодифікаційної діяльності [7, 187; 8, 209–210]. Відповідно інших підходів, «за формою систематизації Статут 1529 р. був зводом законів», що «включав до себе систематизоване земське і звичаєве право і ряд кодифікованих нових норм права» [6, 21]. На нашу думку, Статут 1529 р. (це також стосується Статутів 1566 та 1588 р.) був результатом кодифікації, оскільки до його складу включені не правові акти, а саме норми права, закріплені у попередньому законодавстві Великого князівства Литовського, Руській Правді, і норми звичаєвого права та ін.

Що стосується структури Статуту, то його текст складається із XII розділів, що поділені на артикули, які мають назви, що, як правило, розкривають предмет їх регулювання. Важливим був факт наявності у Статуті назв розділів та артикулів. У назвах артикулів термін «артикул» не вживається, втім про поділ тексту на зазначені складові частини свідчить вживання цього терміна у самому тексті артикулів, наприклад у ч. 7 вступу (термін «вступ» не застосовується) розд. VI Статуту тощо.

Встановлюється дія Статуту «на всі часи». Статут містить норми конституційного, кримінального, цивільного, сімейного, кримінально-процесуального, земельного права та ін., тобто зміст цього акта свідчить про прагнення його розробників здійснити загальну кодифікацію. Втім система норм, закріплених у цьому акті, не була досконалою. Так, нелогічним є порядок розміщення багатьох норм, закріплених у розділах Статуту. Адже текст розд. VII Статуту, у якому закріплені норми кримінального права, логічно було б розмістити поблизу розд. XI–XIII, які, як і розд. VII, також містять кримінально-правові норми. Текст розд. IV–V Статуту, у яких сформульовані норми приватноправові, доцільно було б розташувати біля розд. VIII–X Статуту, які врегульовують відносини у приватноправовій сфері. Текст розд. VI Статуту бажано було б розмістити після розд. III «Про вольності шляхти і про розширення Великого князівства Литовського», оскільки норми розд. VI врегульовують питання судустрою і судочинства, тобто він містить норми публічно-правового характеру. Норми, які регулюють основи державного і суспільного ладу, розташовані не лише у розділах, присвячених врегулюванню цих відносин, а деколи також у тексті усього Статуту (наприклад, арт. 6 розд. X тощо). Як бачимо, норми права, закріплені у Статуті, не є досконало систематизованими. Сама ж систематизація норм Статуту здійснена за такими основними критеріями, як суб'єкт права та об'єкт правової охорони.

У Статуті 1529 р. переважає абстрактний спосіб формулювання норм права, хоча великою мірою застосований також казуїстичний спосіб. Багато вживається оціночних понять («вечірній час», «добрі люди», «поважні причини» і ін.). Практично всі норми в артикулах Статуту сформульовані за допомогою прямого способу їх викладу, а саме зміст норми викладений в одному артикулі, але є певні винятки (напр., арт. 10 розд. VII та ін.). Також у тексті мають місце відсилки до звичаїв (ч. 7 вступу до розд. VI тощо).

Розподіл норм права на матеріальні і процесуальні лише почав складатися. Це стосується формулювання і матеріальних, і процесуальних норм у ряді артикулів (напр., у арт. 7 розд. VII, у арт. 3 розд. X і ін.). Також у тексті Статуту в різній розташовано статті, що містять матеріальні норми, і статті, в яких закріплені процесуальні норми. Подібна ситуація характерна також для правових актів тогочасних західноєвропейських держав: так, у кримінально-судовому уложенні середньовічної Німеччини під назвою «Кароліна» (1532 р.) чітко не розмежовані кримінальні і кримінально-процесуальні норми права.

Норми Статуту 1529 р. (арт. 9 розд. I) вказували на значущість писаного права при вирішенні судових справ. Втім вирішене й питання про «прогаліни» в Статуті: при їх наявності судді мають керуватися звичаями. Врегульований порядок внесення змін до Статуту (ч. 7 вступу до розд. VI). Простежується тенденція до активнішого використання загальновизнаних юридичних термінів («рухома річ», «нерухоме майно», «кредитор», «боржник», «відповідач» тощо). Статут 1529 р. існував лише у рукописній формі, але мав офіційний характер. Оскільки існували колізії та прогаліни у Статуті, на вимогу шляхти був розроблений новий статут, який переважно ґрунтувався на нормах Статуту 1529 р., а також нормах звичаєвого права.

Статут Великого князівства Литовського 1566 р. (далі — Статут 1566 р.), на думку проф. І. Даніловича, був розроблений за велінням короля сенаторами, чиновниками та правознавцями, які у 1564 р. подали його проект на розгляд Литовського Сейму, однак лише 11.03.1566 р. він був затверджений Сеймом та обнародований, утім не був надрукований [5, 20–21]. За основу дослідження автор цієї роботи бере текст Статуту, опублікований у праці «Статуту Великого князівства Литовського» [9, 237–407].

Статут 1566 р. ґрунтувався на Статуті 1529 р., але був вдвічі більшим, доповнений великою кількістю процесуальних норм, правилами, які стосувалися організації судів і ін. Загалом, цей акт був систематизованішим, порівняно із Статутом 1529 р. Так, розділи у тексті Статуту 1566 р. було розміщено більшою мірою логічно послідовно і системно угруповано: у перших чотирьох розділах Статуту закріплені норми публічного права, які врегульовували основи державного і суспільного ладу, судоустрій та судочинство; з V по X розд. закріплені норми приватного права, які врегульовували відносини опіки, тестаментів, земельні відносини тощо; з XI по XIV розд. Статуту закріплені норми публічно-правові, а саме кримінально-правові.

У Статуті містяться відсилки до норм земського та магдебурзького права (арт. 27 розд. III), давніх звичаїв (арт. 10 розд. III тощо). У Статуті 1566 р., виданому Імператорським Московським товариством історії і давностей Російських, у арт. 39 розд. III є відсилка до звичаїв [10, 1–240], втім у тексті, що автором прийнятий за основу, у арт. 39 розд. III закріплена відсилка до «порядку вище описаного».

Так само, як у Статуті 1529 р., у цьому акті хоча і переважає абстрактний спосіб формулювання норм права, втім великою мірою застосований також казуїстичний спосіб. Продовжував лише складатися розподіл матеріальних

і процесуальних норм: у розд. IV Статуту регулюються питання як судоустрою, так і судочинства тощо. Термін «артикул» почав вживатися для позначення відповідних складових його тексту.

Створення Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. (далі — Статут 1588 р.) [11, 13–349] було викликане переважно прийняттям Люблінської унії. Цей Статут не був, на відміну від попередніх, розглянутий Сеймом, а лише затверджений королем Сигізмундом III.

У привілеї короля Сигізмунда III від 28.01.1588 р. визначено, що Статут почне свою дію з 06.01.1589 р. Статут був надрукований у 1588 р. [5, 29]. Що стосується його структурного поділу, то взятий автором за основу текст Статуту, перекладений на сучасну українську мову [11, 13–349], а також копія оригіналу видання Мамоничів 1588 р. [12, 19–327] поділені на розділи та артикули. Втім, як зазначає проф. І. Данилович, російські оригінали, так само, як і екземпляри, перекладені на польську мову і надруковані у 1614 р. у Вільні, не містять розподілу тексту на параграфи, а розподіл на параграфи зроблено не раніше, як у другому польському виданні 1619 р. [5, 29–30].

Система Статуту була досконалою. Так само, як у Статуті 1566 р., його розд. I–IV присвячені публічно-правовим відносинам, а саме стосуються основ державного і суспільного ладу, V–X — приватноправовим, XI–XIV — кримінально-правовим відносинам. Отже, як і у західноєвропейських державах, де в XVI ст. відбувся поділ права на публічне і приватне, у Великому князівстві Литовському також відбувалося поступове формування приватного і публічного права. Втім поділ норм права на матеріальні і процесуальні був лише на початку формування. Так, мають місце випадки, коли матеріальні і процесуальні норми закріплені в одному артикулі (арт. 11 розд. III; арт. 21 розд. IX і ін.). Артикули, що містять матеріальні і процесуальні норми, розташовані по всьому його тексту. У одних і тих самих розділах Статуту містяться матеріальні та процесуальні норми, а саме: у розд. IV Статуту регулюються питання як судоустрою, так і судочинства і ін.

Прагнення законотворця врегулювати усі можливі ситуації призвело до певної нелаконічності викладу тексту джерела. Так само, як у Статуті 1529 р. та Статуті 1566 р., переважає абстрактний спосіб викладу правових норм, втім досить значний ступінь казуїстичності при їх формулюванні не був подоланий також у Статуті 1588 р. Статут містить вказівки для суддів щодо застосування його норм у випадку наявності прогалин у нормах цього акта (арт. 54 розд. IV). Так, якщо норми Статуту не врегульовували чи неповно врегульовували певні відносини, суд повинен був застосовувати «найближчий закон і приклад інших законів християнських», тобто застосовувати принцип аналогії закону. На практиці частіше усього застосовувалися норми магдебурзького права, хоча між ними та нормами Статуту існували суттєві суперечності.

Крім того, у Статуті є відсилки до звичаїв (арт. 29 розд. I; арт. 7 розд. II тощо). Був сформульований окремий артикул — арт. 15 розд. III, який зобов'язував привілеї і звичаї «зберігати і ні в чому не порушувати». Важливим є наявність у Статуті переліку «помилко, які трапилися в друку», «виявлених

недоглядів і помилок». У цьому акті відображений процес удосконалення юридичної термінології. Загалом, цей Статут був досконалішим за рівнем законодавчої техніки порівняно із актами систематизації законодавства сучасних йому західноєвропейських держав. Широке застосування Статуту в Російській імперії підтверджується виданням у 1810 р. «Ручного словника чи короткого змісту польських та литовських законів» [13, 1–387]. Статут діяв в Україні до 40-х рр. XIX ст.

Отже, проаналізувавши основні нормативно-правові акти Великого князівства Литовського, автор доходить висновку про високий рівень законодавчої техніки. Завдяки її вмілому застосуванню нормопроектувальникам вдалося створити ряд видатних нормативно-правових актів, у тому числі Статуту 1529, 1566 та 1588 рр. Особливо це стосується Статуту 1588 р., який був досконалішим за рівнем законодавчої техніки порівняно із актами систематизації законодавства тогочасних західноєвропейських держав.

Література

1. Владимирский-Буданов М. В. Хрестоматия по истории русского права. — К., 1901.
2. Законодательные акты Великого княжества Литовского. — Л., 1936.
3. Історія українського права / За ред. О. О. Шевченка. — К.: Олап, 2001. — 214 с.
4. Вовк О. Й. Ставлення законодавчої техніки в нормотворчості Великого князівства Литовського, кінець XIV — початок XVI ст. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». — 2007. — Вип. 7. — С. 63–67.
5. Взгляд на Литовское законодательство и Литовские статуты проф. И. Даниловича // Юридические записки / Изд. П. Редкиным. — М., 1841. — Т. 1. — С. 1–46.
6. Статуты Великого княжества Литовского: У 3 т. Т. 1. Статут Великого княжества Литовского 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2002. — 464 с.
7. Історія держави і права України: Підручник: У 2 т. Т. 1 / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Голчаренка. — К.: Ін Юре, 2003. — 656 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Довіра: Гепсза, 1996. — 942 с.
9. Статуты Великого княжества Литовского: У 3 т. Т. 2. Статут Великого княжества Литовского 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2003. — 560 с.
10. Статутъ Великого князьства Литовского 1566 г. — М., б. р. — 240 с.
11. Статуты Великого княжества Литовского: У 3 т. Т. 3. Статут Великого княжества Литовского 1588 року: У 2 кн. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — Кн. 2.
12. Статуты Великого княжества Литовского: У 3 т. Т. 3. Статут Великого княжества Литовского 1588 року: У 2 кн. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — Кн. 1.
13. Ручной словарь или краткое содержание польских и литовских законов, служащих руководством в судебных тяжбах всякого рода, собранных для употребления в присутственных местах и для пользы частных обывателей Коропных и Литовских Провищій. — С.Пб., 1810. — 387 с.

Анотація

Дзейко Ж. О. Досвід правового розвитку Великого князівства Литовського (1529–1588). — Стаття.

У статті подається аналіз правового розвитку на українських землях у Великому князівстві Литовському між 1529 — 1588 рр., де основна увага приділяється характеристиці правової думки та юридичної техніки, закладених у трьох Статутах Великого князівства Литовського.

Ключові слова: Статуту Великого князівства Литовського, джерела, структура Статутів, привілеї.

Summary

Dzeyko Z. O. Experience of legal development of the Grand Duchy of Lithuania (1529–1588). — Article.

In the article the analysis of legal development on Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania is given between 1529 — 1588, where basic attention is spared description of legal idea and legal technique of stopped up in three Statuts of the Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, sources, structure of Regulations, privileges.

УДК 340.15(474.5):340.114:340.15(470)“10”

Т. С. Мандюк

РУСЬКА ПРАВДА ЯК ДЖЕРЕЛО УКЛАДАННЯ СТАТУТІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Дослідження наступності розвитку права на українських землях є важливим не лише заради становлення певних наукових знань, але й з огляду на необхідність вирішення концептуальних питань у законодавстві сучасної України. Державно-правовий розвиток вимагає поетапного вдосконалення правової системи із збереженням позитивних елементів і відмовою від тих, що не виправдали себе чи не відповідають вимогам часу. Тому історико-правовий досвід виступає своєрідним орієнтиром на шляху вдосконалення чинного законодавства. У зв'язку з цим існує необхідність визначити вплив Руської Правди на встановлення та розвиток статутного законодавства Великого князівства Литовського.

У XIV ст. землі колишньої Київської Русі активно приєднувались до Великого князівства Литовського. Литовський князь Гедимін завоював Полоцьку, Вітебську, Турово-Пінську та Берестейську землі, а його сини Любарт і Ольгерд — Волинь, Чернігово-Сіверщину, Київщину та Поділля [6, 376].

З приєднанням Південно-Західної та Західної Русі Велике князівство Литовське стало однією з найбільших держав Європи. 90% її населення становили українці та білоруси. Давньоруська мова стала державною мовою Великого князівства Литовського, литовська шляхта переходила на православну віру, а Руська Правда стала основним джерелом права [12, 70]. Таким чином, у XIV ст. розпочалась рецепція Великим князівством Литовським правової культури Київської Русі. Державно-правовий розвиток Великого князівства Литовського зумовив формування локального законодавства, тобто прийняття нормативно-правових актів, які регулювали суспільні відносини в окремих регіонах (земські привілеї, грамоти, договори, листи тощо). Проте Руська Правда мала загальнодержавний характер, про що свідчить тогочасна судова практика, тому вважалась найавторитетнішим джерелом права у Великому князівстві Литовському до прийняття Статуту 1529 р. [9, 434].

Відомо 106 списків Руської Правди, які прийнято поділяти на три основних редакції — Коротку, Розширену та Скорочену. Коротка редакція є найдавні-